

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ KAUZATİV FƏİLLƏRİN PRAQMATİK-KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji
dilçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Çinarə Vaqif qızı Abdullayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **filologiya elmləri doktoru, professor**
İkram Ziyad oğlu Qasimov

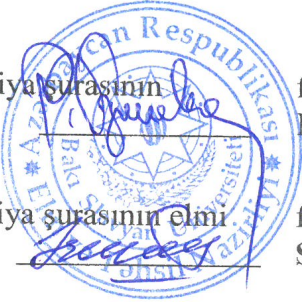
Elmi məsləhətçi: **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor**
Arif Rza oğlu Hüseynov

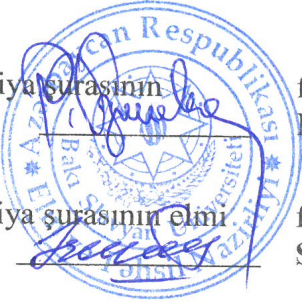
Rəsmi opponentlər: **filologiya elmləri doktoru, dosent**
Fidan Surət qızı Baxşıyeva

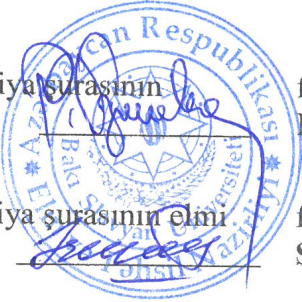
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Vəfa Elxan qızı Allahverdiyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Pərvanə İsmayıl qızı Paşayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının **filologiya elmləri doktoru, professor**
sədri: **Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva**

Dissertasiya şurasının elmi **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**
katibi: **Suad Arif qızı Əfəndiyeva**

Elmi seminarın **filologiya elmləri doktoru, dosent**
sədri: **Valeh Bayram oğlu Nəsimov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Fəlsəfi-lingvistik anlayış kimi səbəbiyyət təbiət və cəmiyyətin bu və ya digər şəkildə dəyişməsində mühüm rol oynayır. Səbəbin nəticəsi olaraq bəzi maddi varlıqlar yox olmuş, yaxud öz formasını, məkanını, mövqeyini dəyişmiş, yeni canlı və cansız varlıqlar peyda olmuşdur. Təbiətdə baş verən bu dəyişiklər hər bir dilin qrammatik quruluşundan asılı olaraq öz ifadəsini tapır. Dil obyektiv reallığı əks etdirdiyi üçün onun əsas funksiyası təbiət və cəmiyyətdəki dəyişiklərin hansı qanunauyğunluqlara əsaslanaraq baş verməsini müəyyənləşdirməkdir. Dil ünsiyyət fəaliyyətinin həyata keçirilməsində iştirak edən koqnitiv bir prosesdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, maddi varlıqda baş verən bütün dəyişiklər dildə öz əksini müəyyən qrammatik kateqoriyalarda tapır. Səbəb-nəticə əlaqəsi zəmnində baş verən dəyişiklərin əksəriyyəti dildə öz ifadəsini kauzativlik kateqoriyası səviyyəsində tapır.

Kauzativlik kateqoriyasının müqayisəli-tipoloji tədqiqi həm nəzəri, həm də praktiki baxımından müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Dəyişikliyə səbəb olan bir qrup kauzativ feillərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi də müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, kauzativlik kateqoriyası Azərbaycan dilçiliyində xüsusi olaraq tədqiqat obyekti olmamışdır. Bu məsələ, demək olar ki, feilin icbar növü çərçivəsindən kənara çıxmamışdır. Biz belə hesab edirik ki, kauzativliyin iki müxtəlif dil ailəsinə və müxtəlif qrammatik quruluşa malik olan dillərin materialları əsasında tədqiqata cəlb edilməsi geniş imkanlar açır.

Müasir ingilis dilində kauzativliyin ifadə olunmasında sistemlik özünü göstərmir. Bu məqsədlə ən azı altı köməkçi-kauzativ feildən istifadə edilir, yəni ingilis dilində kauzativlik analitik yolla öz ifadəsini tapır. Azərbaycan dilində isə kauzativlik yalnız morfoloji yolla ifadə olunur. İngilis dilində kauzativliyin ifadə olunmasında morfoloji əlamətlərin yoxluğu tipoloji baxımdan müəyyən çətinlik törədir.

Ş.Balli səbəbiyyət əlaqəsindən danışarkən həmin əlaqənin bilavasitə kauzativ təsirli feillərlə bağlı olduğunu qeyd etmişdir. O,

göstərir ki, səbəbiyyət nəticəsində bir formanın başqasına keçməsi baş verir. Həmin dəyişiklik dildə öz ifadəsini müxtəlif vasitələrlə tapır. U.L.Çeyfin də kauzativliyə dair söylədiyi fikir müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə hər hansı bir dəyişiklik müəyyən hərəkətin təsiri nəticəsində baş verir.

L.Tenyer feilin kauzativliyini bilavasitə feilin valentliyi ilə əlaqələndirir. Rus dilçiliyində kauzativliyə dair söylənən fikirlər məsələnin mahiyyətinə daha dərindən nüfuz etmək üçün geniş imkanlar açır. Bu baxımdan S.D.Katsnelsonun, Q.A.Zolotovanın ümumi dilçilik aspektində söylədikləri fikirlər növbəti tədqiqatlar üçün mühüm rol oynamışdır.

Keçən əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq kauzativliyə dair müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında aparılan tədqiqatların sayı günbə-gün artır. “Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив” adlı monoqrafiyanı xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi. Kauzativliyə dair aparılan xüsusi tədqiqatlardan Q.Q.Silnitskinin doktorluq dissertasiyası daha çox diqqəti cəlb edir. Həmin tədqiqatda qoyulan məsələlər digər dillər üçün də şamil edilə bilər. İngilis dilinin materialları əsasında kauzativliyin bu və ya digər sahələrinə dair namizədlik dissertasiyaları yazılmışdır: A.İ.Naumova, A.İ.Reydel, L.T.Kovalskaya, S.İ.Nazarov, V.F.Velivçenko, S.K.Voronova, L.A.Şarifova.

Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən türkologiyada kauzativliyə dair xüsusi tədqiqatların sayı o qədər də çox deyil. Eyni zamanda qeyd etmək istərdik ki, kauzativliyə dair N.K.Dmitriyev və A.N.Kononovun söylədikləri fikir müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, digər türk dillərində də kauzativliyin tədqiqinə maraq artır. L.B.Yusifova öz tədqiqatında kauzativliyi məcburiyyət anlayışının müəyyən bir hissəsi kimi hesab edir. Biz belə hesab edirik ki, kauzativlik feilə xas olan və subyekt-obyekt əlaqəsi sayəsində formalaşan bir kateqoriyadır. Bütövlükdə bizim tədqiqatımız qeyd edilən həmin tədqiqatdan həm öz məzmununa, həm də quruluşuna görə əsaslı surətdə fərqlənir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini subyekt-obyekt əlaqəsi zəmnində formalaşan və səbəb-nəticə əlaqəsi yaradan ayrı-ayrı üçüzvlü birləşmələr təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə

subyekt-obyekt əlaqəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayan kauzativ feillər və onlara xas olan spesifik xüsusiyyətlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədini universal xarakter daşıyan kauzativlik kateqoriyasının iki müxtəlif dil ailəsinə və müxtəlif qrammatik quruluşa malik olan dillərdə müqayisəli-tipoloji təhlilini aparmaq təşkil edir. Əsas diqqət hər iki dilə xas olan oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakıları yerinə yetirmək nəzərdə tutulur:

- dil sistemində kauzativliyin yerini müəyyənləşdirmək;
- kauzativ feillərə xas olan əsas xüsusiyyətləri göstərmək;
- müasir ingilis dilində kauzativliyin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək;
- müasir Azərbaycan dilində kauzativliyin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək;
- kauzativliyin leksik yolla ifadəsi;
- kauzativliyin morfoloji yolla ifadəsi;
- kauzativliyin sintaktik yolla ifadəsi;

Tədqiqat metodları. İngilis və Azərbaycan dillərində kauzativliyin araşdırılması zamanı müqayisəli sintaktik-semantik təhlildən, müqayisəli tutuşdurma, funksional-semantik və transformasiya metodlarından, həmçinin substitutsiya üsulundan istifadə edilir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Kauzallıq və kauzativliyin müxtəlif kateqoriyalar olması fikri əsas götürülür. Xüsusi diqqət kauzativliyin hansı vasitələrlə ifadə olunmasına yönəldilir.
2. Kauzativliyin subyekt-obyekt əlaqəsi zəmnində formalaşdığını nəzərə alaraq kauzativliyin ifadə olunmasında mühüm rol oynayan kauzativ feillərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
3. Kauzativliyin ifadə olunmasında üçüzlü feili birləşmələr aparıcı rol oynayır.
4. Dillərin qrammatik quruluşundan asılı olaraq kauzativlik dilin müxtəlif səviyyələrində öz ifadəsini tapır: a) kauzativliyin leksik yolla ifadəsi; b) kauzativliyin morfoloji yolla ifadəsi; c) kauzativliyin sintaktik yolla ifadəsi.

5. Onomasioloji və semasioloji tipologiyanın aparılması oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyənləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq Azərbaycan dilçiliyində sistemli şəkildə kauzativliyin praqmatik-koqnitiv baxımdan ingilis və Azərbaycan dillərində müqayisəli-tipoloji təhlili aparılır. Eyni zamanda ingilis dilində kauzativliyin analitik yolla ifadəsi haqqında məsələyə yeni aspektdən yanaşmaq nəzərdə tutulur. Ənənəvi olaraq ingilis dilçiliyində, həmçinin bir çox dərsləklərdə “Tom do”, “Tom take” tipli birləşmələr mürəkkəb tamamlıq kimi təqdim edilir. Biz isə belə hesab edirik ki, həmin birləşməni ayrılmaz tərkib kimi qəbul etmiş olsaq, onda kauzativliyin necə həyata keçirildiyi nəzərə çarpmır. Dissertasiyada o fikir əsas götürülür ki, kauzativlik müasir ingilis dilində üçüzvlü feili birləşmə zəmnində öz ifadəsini tapır: köməkçi-kauzativ feil (təsirli kauzativ feil) + adlıq halda olan isim, yaxud obyekt halda olan əvəzlik + məsdər (feili sifət, ad).

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Kauzativlik universal xarakter daşıyan subyekt-obyekt əlaqəsi zəmnində formalaşdığı üçün bilavasitə cümlənin struktur-semantik baxımdan öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Kauzativlik dillə təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsinin təzahürü kimi özünü göstərir. Baş verən dəyişiklər dildə kauzativ feillər vasitəsilə reallaşır. Kauzativ feillər haqqında əldə edilən nəticələr feilin semantikasının, kauzativ-qeyri kauzativ, həmçinin təsirli və təsirsiz feillərin daha dərinləndirilməsinə imkan yaradır. Əldə edilən tipoloji nəticələr ümumi dilçilik nəzəriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, kauzativliyin ifadəsi baxımından tədqiq edilən dillər tamamilə müxtəlif qrammatik quruluşa malikdir. Hər bir halda praqmatik-koqnitiv yanaşma üstünlük təşkil edir.

Tədqiqatın materiallarından müqayisəli qrammatika, müqayisəli tipologiya, həmçinin praktik dərslərdə, tərcümə prosesində istifadə etmək olar.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Respublikanın müxtəlif universitetlərinin elmi jurnallarında və eləcə də xarici ölkələrdə nəşr edilən toplularda dərs edilmiş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın materiallarından tipoloji dilçiliyə dair dərslək, dərş vəsaitlərinin yazılmasında istifadə etmək olar. Eyni zamanda dissertasiyanın materialları buraxılış işləri və magistr dissertasiyalarının yazılmasında da yardımçı ola bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 5 səhifə (9 574 simvol), I fəsil 36 səhifə (67 334 simvol), II fəsil 59 səhifə (107 001 simvol), III fəsil 38 səhifə (66 054 simvol), Nəticə hissəsi 5 səhifə (8 696 simvol) olmaqla, işarə ilə ümumi həcmi 258 659 simvoldur.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Dil sistemində kauzativliyin yeri” adlanan birinci fəsil iki hissədən ibarətdir. Fəslin *birinci paragrafı* “*Kauzativliyin tədqiqinə ümumi baxış: pragmatik-koqnitiv yanaşma*” adlanır. Dilçilik ədəbiyyatında bəzən kauzallıq və kauzativlik terminlərinin işlənməsində anlaşılmazlıq özünü göstərir. Biz öz tədqiqatımızda Y.V.Baklaqovanın bu haqda söylədiyi fikrə əsaslanırıq. O, qeyd edir ki, kauzallıq daha geniş mənaları özündə birləşdirir: ilkin şərait, qabaqcadan müəyyən olma, nəticə, stimula, məqsəd və s. Kauzallıq sintaktik vasitələrlə ifadə olunan səbəb asılılığını ifadə edir, yəni kauzallığın ifadəsi bilavasitə müxtəlif növ budaq cümlələrdə öz əksini tapır. Kauzallıqdan fərqli olaraq kauzativlik subyektlə obyekt arasında mövcud olan səbəb-nəticə əlaqəsini özündə əks etdirən leksik qrammatik kateqoriyadır.¹ Söylənən bu fikirdən belə qənaətə gəlmək olar ki, kauzativliyin mərkəzinə (əsasını) feil, kauzallığın əsasını isə mürəkkəb cümlə təşkil edir.

---

¹ Баклагова, У.В. К вопросу о каузалности и каузативности в системе языка / <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-kauzalnosti-i-kauzativnosti-v-sisteme-yazyka>, c.3.

Həm kauzallıq, həm də kauzativlik bilavasitə real gerçəkliyin dildə ifadə olunmasında mühüm rol oynayır. Hansı vasitənin hansı hallarda işlənməsini ünsiyyətin əsasını yaradan danışan, dinləyən və onların obyektiv reallıq haqqında bilikləri təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, keçən əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq dilçilikdə danışan-dinləyən münasibətlərini və ünsiyyətin formalaşmasında onların rolunu öyrənən yeni istiqamətlər meydana gəlir: a) praqmatik linqvistika; b) koqnitiv dilçilik.

Praqmatika hər şeydən əvvəl nitq prosesində danışan-dinləyən münasibətlərinin müxtəlif aspektlərini öyrənən bir sahədir.² Müasir dövrdə dəbdə olan sahələrdən biri də koqnitiv dilçilikdir. F.Y.Veysəlliye görə koqnisiyaya ümumilikdə insan beynində informasiyaların qəbulu, saxlanması, yenidən istifadəsi və ötürülməsinin bütün prosesləri aiddir. Bu proseslər bilavasitə şüurun fonunda baş verir.³ Koqnitiv strukturun ən kiçiyi konseptlərdir. Konsept dünya haqqında bilikləri yadda saxlamaq funksiyasını yerinə yetirir. Ə.Ə.Abdullayevə görə konseptlər insanın gerçəkliyi dərk etməsi prosesində yaranır və ətraf aləmlə bağlı məlumatı əks etdirir.⁴

Konseptlərin şüurda əmələ gəlməsi prosesində dil bilavasitə iştirak edir. Şüurun ətraf mühitlə bağlılığı da dillə həyata keçirilir. Beləliklə, koqnitiv dilçilik şüur və təfəkkür məsələlərinin dəqiqləşdirilməsində mühüm rol oynayan bir elm sahəsidir.⁵

Bizim məqsədimiz burada heç də praqmatik və koqnitiv dilçilik haqqında yeni fikir söyləməkdən ibarət deyil. Biz belə hesab edirik ki, tədqiq etdiyimiz universal dil kateqoriyası – kauzativlik, məntiqi-fəlsəfi kateqoriya kimi praqmatik-koqnitiv xüsusiyyətləri bilavasitə özündə əks etdirir.

Kauzativlik və kauzallıq əlaqələri öz təbiətinə görə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan binarlıq təşkil edir. Hər birisi ayrı-ayrı nəticələri qarşısına məqsəd qoyur. Kauzallıq hər hansı bir hadisəyə,

---

² Əbdülrəhimov, E.H. Linqvistik praqmatika / E.H.Əbdülrəhimov. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2014. – s.19.

³ Veysəlli, F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri / F.Y.Veysəlli. – Bakı: “Mütərcim”, – 2015. – s.21.

⁴ Abdullayev, Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs / Ə.Ə.Abdullayev. – Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, – 2011. – s.191.

⁵ Veysəlli, F.Y. Yenə orada, – s.31-35.

fakta, şəraitə əsaslanır. Məsələn, *Hava soyuq olduğuna görə biz evə qayıtdıq*. Kauzativ əlaqə isə sadəcə olaraq əşyanın vəziyyətini dəyişmək üçün icra ediləcək hərəkətin məcburi şəkildə baş verəcəyi informasiyanı göstərir. Məsələn, *O, məktubu sabah göndərdirəcək*. Deməli, kauzallıq şərti asılılıq kimi baş verən hərəkəti, kauzativlik isə təhrik nəticəsində baş verən səbəbi göstərir. Ümumiyyətlə, səbəbsiz heç bir şey mövcud ola bilməz və səbəbsiz heç nəyin mövcudluğu dayandırıla bilməz. Baş verən hər bir şey hər hansı bir səbəb nəticəsində reallaşır.⁶

Səbəbiyyət əlaqəsinin dildə necə formalaşması, onların hansı vasitələrlə ifadə olunması filosoflarla yanaşı dilçilərin də diqqətini cəlb etmiş və bu gün də cəlb etməkdədir. Bu baxımdan ilk olaraq klassik əsərlərə müraciət etmək yerinə düşərdi. Ş.Balli qeyd edirdi ki, müəyyən səbəbdən asılı olaraq aşağıdakı nəticələr hasil olur: a) A B-yə çevrilir; b) A B-də olur və yaxud əksinə B A-da; c) külək yarpaqları düşməyə məcbur edir; d) qar dağı ağardır; e) Pavel stulu stola tərəf itələyir. Ş.Balli belə qənaətə gəlir ki, bu cür konstruksiyaların işlənərək səbəbiyyət əlaqəsi ifadə etməsi dildə gizli priyomların mövcud olması fikrini söyləməyə əsas verir. Səbəb-nəticə əlaqəsi zəmnində iki əşyanın bir-birinə qarşılıqlı təsiri baş verir.⁷

Kauzativlik və onun ifadə vasitələrinə dair dəyərli fikirlərə U.L.Çeyfin⁸, S.D.Katsnelsonun⁹, L.Tenyerin¹⁰, həmçinin Q.A. Zolotovanın¹¹ və C.Layonzun¹² əsərlərində müəyyən qədər yer verilir.

---

⁶ Гусейнова, Р.Ф. Роль каузальности в информационной структуре дискурса (на материале современной англоязычной прессы Великобритании и США) / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.) / – Баку, 2010. – с.25.

⁷ Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш.Балли. – Москва: Изд-во иностранной литературы, – 1955. – с.125.

⁸ Чейф, У.Л. Значение и структура языка. Перевод с английского / У.Л.Чейф. – Москва: “Прогресс”, – 1975. – с.143.

⁹ Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д.Кацнельсон. – Ленинград: Изд-во “Наука” Ленинградское отделение, – 1972. – с.93.

¹⁰ Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса. Перевод с французского / Л.Теньер. – Москва: “Прогресс”, – 1988. – с.272.

¹¹ Золотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А.Золотова. – Москва: Изд-во “Наука”, – 1973. – с.278-297.

¹² Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж.Лайонз. – Москва: “Прогресс”, – 1978. – с.374.

İfadə etdiyi məna və iştirakçıların sayından asılı olaraq kauzativliyin iki forması qeyd edilir: a) leksik kauzativ konstruksiya; b) perifrastik kauzativ konstruksiya. Leksik kauzativlik bir feil vasitəsilə ifadə olunaraq sadə bir hadisəni göstərir. Oğlan pəncərəni sındırdı. Perifrastik kauzativlik iki feillə ifadə olunaraq iki ayrı-ayrı hadisələri göstərir: *The man forced the boy to follow him*. Leksik kauzativlikdə kauzator kauzata təhrik edərək onun bu və ya digər şəkildə dəyişməsinə səbəb olur. Lakin perifrastik kauzativlikdə kauzator kauzati məqsəddən asılı olaraq hər hansı bir hərəkəti icra etməyə təhtik edir.

Təbiidir ki, kauzativlik müəyyən zaman və məkan daxilində baş verir. Bu baxımdan B.Toşoviç kauzativliyin məkanda üç formasını qeyd edir:¹³ a) hərəkət kauzativliyi; b) yerdəyişmə kauzativliyi; c) vəziyyətin dəyişməsi kauzativliyi.

Kauzativ məkanda iki tip məkan anlayışından çıxış etmək lazımdır: a) subyekt məkanı və yaxud kauzator məkanı; b) obyekt məkanı və yaxud kauzat məkanı. Kauzativliyin əsasını kauzativ situasiya təşkil edir. İki iştirakçı – kauzator və kauzat kauzativliyin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Konkret nitq situasiyasında kauzator təhrik edən kauzat isə təhrikə məruz qalaraq bu və ya digər şəkildə öz formasını dəyişir. Kauzator və kauzat kimi müxtəlif məna daşıyan isimlər işlənə bilər: *The child broke the toy*. – *Uşaq oyuncağı sındırdı*. *The wolf killed a sheep*. – *Canavar bir qoyun öldürdü*. *The wind destroyed the house*. – *Külək evi dağıtdı*. *The man cut the grass*. – *Kişi otu biçdi*. *The soldier raised the flag*. – *Əsgər bayrağı qaldırdı*.

Bəzən kauzator eksplisit və implisit xarakter daşıyır. *Somebody opened the door* cümləsində kauzator kimi *somebody* eksplisit olaraq işlənir. Lakin *The door opened* cümləsində kauzator implisit şəkildə özünü göstərir. Sadəcə olaraq təsəvvür edilir ki, qapı öz-özünə açıla bilməz. Qapının açılmasında hansısa bir vasitə iştirak etmişdir.

Kauzativ konstruksiyalarda kauzat bir, iki və bir necə ola bilər. Müvafiq olaraq B.Toşoviç monokauzator, bikauzator və polikauzator

---

¹³ Тошович, Б. Глаголы каузации положения в пространстве // В кн.: Логический анализ языка: Языки пространств. – Москва: – 2000. – с.163.

anlayışlarından istifadə edir:¹⁴ 1) *He bent his head.* – *O, hörmət olaraq başını əydi.* 2) *He closed his eyes.* – *O, gözlərini yumdu.* 3) *They bent their heads.* – *Onlar hörmət olaraq başlarını əydi.*

Verilən izahatdan aydın olur ki, kauzativlik çox mürəkkəb xüsusiyyətlərə malik olan fəlsəfi-linqvistik kateqoriyadır. Kauzativlik öz ifadəsini iki yolla tapır: a) leksik kauzativlik; b) perifrastik kauzativlik.

Fəslin ikinci paraqrafta “Kauzativ feillərə xas olan əsas xüsusiyyətlərindən” danışılır. Kauzativlik bilavasitə feillə bağlı olan linqvistik hadisədir. Obyektiv reallığın, həmçinin cisim və hadisələrin arasındakı əlaqələrin ifadə olunmasında feil bir nitq hissəsi kimi mühüm rol oynayır. U.L.Çeyf qeyd edir ki, feillə bağlı baş verən istənilən dəyişiklik cümlənin semantik strukturuna təsir edir. Sözünlə əsl mənasında feil cümlə deməkdir.¹⁵ L.Tenyer də belə qənaətə gəlir ki, feil cümlənin struktur-semantik mərkəzini təşkil edir. O, feili özünəməxsus qarmağı olanq atoma bənzədir. Həmin atom mümkün qədər çox cümlə üzvlərini öz ətrafında birləşdirir. Feilin birləşmə qabiliyyəti onun valentliyi hesab edilir.¹⁶ Söylənən bu fikirdən bir daha aydın olur ki, kauzativliyin mahiyyətinin açılmasında feilin semantik xüsusiyyətlərinin ətraflı şəkildə aydınlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında feillərin semantik təhlilinə dair aparılan tədqiqatlardan hissə olunur ki, feillərin semantik təsnifatın da tamamlanmış hesab etmək olmaz.¹⁷ Semantik təsnifatın içərisində digər bir bölgə də mövcuddur. Bu da feilin kauzativ mənasıdır. Təsirli feillərlə bilavasitə əlaqədar olan kauzativlik feilin əsas semantik kateqoriyalarından biridir. Haqlı

---

¹⁴ Тошович, Б. Глаголы каузации положения в пространстве // В кн.: Логический анализ языка: Языки пространств. – Москва: – 2000. – с.167.

¹⁵ Чейф, У.Л. Значение и структура языка. Перевод с английского / У.Л.Чейф. – Москва: “Прогресс”, – 1975. – с.193.

¹⁶ Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса. Перевод с французского / Л.Теньер. – Москва: “Прогресс”, – 1988. – с.250.

¹⁷ Quliyev, H.K. Müxtəlif sistemli dillərdə feilin semantik təsnifatı / H.K.Quliyev. – Bakı: “Nurlan”, – 2001.

olaraq T.A.Kildibayeva belə qənaətə gəlir ki, kauzativlik feillərin semantik təsnifatında mühüm rol oynayır.¹⁸

S.A.Sakovets kauzativ feilli subyekt-obyekt tipli cümlələrin semantik strukturunun dörd komponentdən ibarət olduğunu qeyd edir: subyekt, predikat, obyekt, lokalizator (məkan).¹⁹ Kauzativlik dilin qrammatik quruluşundan asılı olmayaraq subyekt-hərəkət-obyekt əlaqəsi zəmnində formalaşır. Təsadüfi deyil ki, V.M.Jirmunskiy subyekt-obyekt əlaqəsini dilin universal kateqoriyalarından hesab edir. Ona görə ki, dilin qrammatik quruluşundan asılı olmayaraq subyekt-obyekt əlaqəsi universal kateqoriyaların ifadə olunmasında mühüm rol oynayır.²⁰

Kauzativ təsirli feil həm obyektlə, həm də subyektlə birləşərək cümlənin əsas semantik-struktur planını müəyyənləşdirən subyekt-obyekt əlaqəsini formalaşdırır.

Kauzativ feillər çox mürəkkəb semantik quruluşa malikdir. Burada sanki hərəkət seması, vəziyyət seması, obyektə təsir gücü və nəhayət səbəb seması kompleks şəkildə özünü biruzə verir. Bunun nəticəsi olaraq təhrikə məruz qalan obyekt məqsəddən asılı olaraq öz vəziyyətini və yaxud formasını dəyişir.

Kauzativ feillər dildə çox mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Subyekt-obyekt əlaqəsinin formalaşmasına, həmçinin feilin növ kateqoriyasının öyrənilməsinə geniş imkan yaradır. Bütövlükdə kauzativ feillər digər feillərdən aşağıdakı semantik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir: a) təsir seması; b) obyektə qarşı yönəlmə; c) səbəb-nəticə seması.

---

¹⁸ Килдибекова, Т.А. Глаголы действия в современном русском языке. Опыт функционально-семантического анализа / Т.А.Килдибекова. Из-во Саратовского университета, – 1985. – с.64.

¹⁹ Саковец, С.А. Номинативные свойства статальных и каузативных глаголов немецкого языка / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. / – Саратов, 2003. – с.21.

²⁰ Жирмунский, В.М. О целесообразности применения в языкознании математических методов // – В кн.: Лингвистическая типология и восточные языки. – Москва: Изд-во “Наука”, – 1965. – с.109.

Birinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.²¹

“İngilis və Azərbaycan dillərində kauzativliyin ifadə vasitələri” adlanan **ikinci fəsil** iki paragrafdan ibarətdir. Fəslin *birinci paragrafında* “İngilis dilində kauzativliyin ifadə vasitələrindən” danışılır. Klassik ingilis dili qrammatikasının banilərindən biri olan C.S.Nesfield kauzativliyin ifadə olunmasında feilin təsirli olması baxımından yanaşır. O, qeyd edir ki, bir çox hallarda təsirsiz feil təsirli feil kimi işlənərək kauzativliyin ifadə olunmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. O, aşağıdakı qəbildən olan cümlə nümunələrini verir: *Let the horse walk.* – *Qoy at gəzsin* (təsirsiz feil), *Let’s walk the horse a little.* – *Gəlin atı bir az gəzdirək* (təsirli feil).²² Müasir ingilis dilində bu qəbildən olan feillərin sayı təxminən 70-dən çoxdur: *to dance* – *rəqs etmək*; *to dance a child* – *uşağı oynatmaq*; *to stand* – *dayanmaq*; *to stand a picture* – *şəkli yerləşdirmək*.²³

Müasir ingilis dilində kauzativlik iki yolla öz ifadəsini tapır: 1) kauzativlik bilavasitə kauzator tərəfindən yerinə yetirilir; 2) kauzativlik cümlənin qrammatik tamamlığı tərəfindən yerinə yetirilir. Birinci halda kauzativlik öz ifadəsini üçlük səviyyəsində tapır: subyekt (mübtəda) + predikat (təsirli feillə ifadə olunan xəbər) + obyekt (vasitəsiz tamamlıq).

---

²¹ Abdullayeva, Ç.V. Dil sistemində kauzativliyin yeri // “Humanitar və İctimai elmlərin əsasları” mövzusunda I Respublika elmi konfransının materialları, Elmi iş, Beynəlxalq Elmi jurnal, – Bakı: – 2020. – s.24-26.; Müxtəlif sistemli dillərdə kauzativ feillərə xas olan xüsusiyyətlər // – Bakı: AMEA, Filologiya məsələləri jurnalı, – 2019. №9, – s.177-185.; Azərbaycan dilçiliyində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Tədqiqlər, – 2019. №4, – s.87-95.; Müasir İngilis dilində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: BSU, Elmi Əsərlər, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2019. №2, – s.17-25.; *To get* köməkçi kauzativ feil kimi // “Elmlərarası İntegrasiya: linqvodidaktik, linqvokulutroloji və psixolinqvistik aspektlər” Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: – 19 – 20 dekabr, – 2019, – s.21-23.

²² Nesfield, J.C. Outline of English Grammar (revised edition, in five parts) / J.C.Nesfield. – London: Macmillan CO LTD, – New York: St.Martin’s Press, – 1955. – p.50-53.

²³ Наумова, А.И. Глаголы с каузативным значением в современном английском языке и исторические предпосылки их образования / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.) / – Москва, 1967. – с.3.

İkinci halda qrammatik tamamlığın hansı təsir altında hərəkəti icra etdiyi məqamlara aydınlıq gətirək. Q.Q.Silnitskiy feil sistemində bir qrup feilləri köməkçi kauzativ feillər adlandırır. O, həmin feillərin aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olduğunu qeyd edir: onlar ən ümumiləşmiş mənaya malikdir; onların yüksək işlənmə tezliyi var; onlar müəyyən qədər öz leksik mənasını itirmişlər; onlar müxtəlif konstruksiyalarda işlənir. Köməkçi-kauzativ feillərə aşağıdakılar daxil edilir: *make, let, get, have, keep, set*. Külli miqdarda dil faktlarına əsaslanaraq Q.Q.Silnitskiy köməkçi-kauzativ feillərin işlənmə tezliyini aşağıdakı kimi göstərir: *let* 39,5%; *make* 34,3%; *get* 10,3%; *have* 9,3%; *keep* 4,2%; *set* 2,4%.²⁴ Təqdim edilən bu hesablamalardan aydın olur ki, müasir ingilis dilində kauzativ əlaqələrin ifadə olunmasında vahid bir prinsipdən çıxış etmək qeyri-mümkündür. Ona görə də hər bir feilin işlənməsinə imkan qədər fərdi yanaşmaq lazımdır. Həmin feillərin işlənməsi aşağıdakı model əsasında formalaşır: *Somebody made Tom leave the room. – Kimsə Tomu otağı tərk etməyə məcbur etdi.*

Tom leave tipli birləşmənin adı və mahiyyəti haqda ingilis dilçiliyində bir-birinə zidd iki fikir söylənir. Hal-hazırda istifadə edilən dərsliklər və dərs vəsaitlərində qeyd edilən birləşmə mürəkkəb tamamlıq hesab edilir. Söylənən bu fikir ingilis dilinin klassik qrammatikasına əsaslanır. Həmin qəbildən olan birləşmələri O.Yespersen nəticə göstərən tamamlıq və yaxud *nexus object* adlandırır ki, bu da mahiyyət etibarı ilə “mürəkkəb tamamlıq” deməkdir.²⁵ A.İ.Smirnitskiy isə məsələyə başqa aspektdən yanaşır. O, qeyd edir ki, belə birləşmələrdə mürəkkəb tamamlıq adlanan qrammatik hadisədən söhbət getmir. A.İ.Smirnitskiy *I saw him run* cümləsini verərək onu aşağıdakı kimi hissələrə ayırır. *I saw* birləşməsində komponentlər arasında predikativ əlaqə baş verir, yəni

²⁴ Сильницкий, Г.Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов / Автореф. дисс. ... доктора. филол. наук.) / – Ленинград, 1974. – с.17.

²⁵ Есперсен, О. Философия грамматики / О.Есперсен. – Москва: Изд-во иностранной литературы, – 1958. – 404 с.

iki baş üzv birləşir. Digər iki üzv isə sintaktik əlaqə sayəsində ikinci dərəcəli cümlə üzvü kimi çıxış edir.²⁶

Bu sahəyə dair xüsusi tədqiqat aparan Y.A.Krutikov belə qənaətə gəlir ki, həmin qəbildən olan birləşmələrdə feil mühüm rol oynayır. Feil vasitəsilə ifadə olunan hərəkət sadəcə olaraq əşyaya qarşı yönəlmişdir. Eyni zamanda bu hərəkət əşyanın vasitəsilə yeni əlamət və ya keyfiyyətin yaranmasında mühüm rol oynayır. Beləliklə üçüzvlü birləşmənin formalaşmasında müxtəlif məna daşıyan feillər mühüm vasitələrdən biri kimi çıxış edir.²⁷

L.S.Barxudarov söylənən fikirlərə əsaslanaraq belə qənaətə gəlir ki, göstərilən cümlədə mürəkkəb feili söz birləşməsindən çıxış etmək lazımdır. Həmin cümlədə feil iki tamamlığı (obyekt və kvalifikativ) özündə birləşdirir. Kvalifikativ tamamlığın nə ilə ifadə olunması birləşmənin əsasını təşkil edən feildən asılıdır.²⁸ O, *She saw him smile* tipli cümlələrdə üçüzvlü feili konstruksiyanın ifadə etdiyi əlaqələri aşağıdakı kimi xarakterizə edir: 1) hərəkət və onun obyekt – *see him*; 2) hərəkət və onun haqqında verilən məlumat – *see smile*; 3) obyekt və onun haqqında verilən məlumat – *him smile*.²⁹ Deməli, *Somebody made Tom leave the room* tipli cümlələrdə söhbət mürəkkəb tamamlıqdan yox, üçüzvlü feili konstruksiyalardan gedir. Konstruksiyanın hər bir üzvünün özünəməxsus funksiyası var. Kauzativ feillə obyekt arasında formalaşan əlaqə nəticəsində subyekt obyektə hansısa bir hərəkəti icra etməyə məcbur edir (xahiş edir, əmr edir, yalvarır və s.). Beləliklə, üçüzvlü feili konstruksiyalarda məsdər sintaktik baxımdan xəbərlə, semantik baxımdan isə tamamlıqla əlaqədardır.

---

²⁶ Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка. Изд-во литературы на иностранных языках / А.И.Смирницкий. – Москва: – 1957. – с.188.

²⁷ Крутиков, Ю.А. Система трехчленных сочетаний типа глагол + существительное (или его эквивалент) + инфинитив, причастие или имя // Романо-германская филология, вып.4. Английский язык. Изд-во АН СССР, – Москва: – 1962. – с.111.

²⁸ Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Л.С.Бархударов. – Москва: “Высшая школа”, – 1966. – с.106.

²⁹ Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С.Бархударов, Д.А.Штелинг. – Москва: “Высшая школа”, – 1965. – с.379.

Müasir ingilis dilində *to make* əsas feil kimi işlənməklə yanaşı geniş şəkildə köməkçi-kauzativ feil kimi işlənir. İngilis dilçiliyində belə bir fikir söylənir ki, kausativ əlaqələrin formalaşmasında *to make* feili artıq universal vasitəyə çevrilmək ərəfəsindədir.

Son dövrlərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, “*to make*” feilinin semantikasi olduqca mürəkkəbdir. Onun ifadə etdiyi təhriklik semantikasi öz-özlüyündə müəyyən xüsusiyyətləri əks etdirir. Bu baxımdan S.Çati və M.Okudanin məqalələrini xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi. Subyekt obyektin arzusunun əksinə olaraq obyekt bu və ya digər hərəkəti icra etməyə təhrik edir.³⁰

Let feili də *make* feili kimi çoxmənalı bir feildir. *Let* feili vasitəsilə danışan həmsöhbətinə məqsəddən asılı olaraq bu və ya digər hərəkətin icra olunmasına imkan yaradır, bəlkə də müəyyən dərəcədə hərəkətin icra olunmasını təhrik edir. Təsadüfi deyil ki, statistik hesablamağa görə köməkçi-kauzativ feil kimi *let* feilinin işlənməsi üstünlük təşkil edir.

Kauzativliyin ifadə olunmasında *get* köməkçi-kauzativ feili də müəyyən rol oynayır. Bu funksiyada *get* feili *to cause smb/smth to do smth* (kimisə/nəyisə hər hansı bir işi görməyə məcbur etmək) mənasında işlənir. *Get* feili 1200-ci ildə ingilis dilinə skandinaviya dilindən keçmişdir. Bu feilin kausativlik funksiyası qısa bir müddətdə inkişaf etmiş və köməkçi feil kimi kausativliyin operatoru kimi formalaşmışdır.³¹ *Get* feili kausativ feil kimi aşağıdakı cümlə modellərində işlənir: 1) *Pop got me to run away with him (B.Shaw, 309).* – *Pop məni onunla kənara qaçmağa məcbur etdi.* 2) *They are going to try to get my arms working (G.Masterton, 97).* – *Onlar mənim qollarımın işlədilməsinə cəhd edirlər.* 3) *Get the letter finished before dinner (B.Shaw, 47).* – *Məktubu nahardan əvvəl qurtartdır.*

---

³⁰ Chatti, S. Categorization of Causation: Directness or Animacy? // International Journal of Linguistics. – 2012. Vol.4. №3; Okuda, M. The “make” causative in English: It’s structure and meaning // English Linguistics, English Linguistic Society of Japan, – 1998. №15, – p.195-218.

³¹ Длугош, А.М. Английский аналитический каузатив со служебным глаголом *get* / Автореф. дис. ... канд. филол. наук.) / – Киев, 1980. – с.6.

Aparılan son tədqiqatlar göstərir ki, “*to get*” kauzativ feil kimi, istər semantik, istərsə də funksional baxımdan daha geniş imkanlara malikdir.³²

Have feilinin köməkçi-kauzativ feil kimi işlənməsi haqqında məlumata biz hələ klassik ingilis dili qrammatikasının banilərindən biri olan G.O.Körmün əsərlərində rast gəlirik. O, feilin növlərindən danışarkən məchul növün bir növünü “Passive after causative (Kauzativ feillərdən sonra işlənən passiv)”³³ adlandırır: *I had a new suit made. – Mən yeni kostyum tikdirdim. Have* feili köməkçi-kauzativ kimi iki variantda işlənir: 1) *The girl had him arrested for slander (A.Maltz, 73). – Qız onu böhtana görə həbs etdirdi.* Bu qəbildən olan cümlələrdə tamamlıqdan sonra keçmiş zaman feili sifəti işlənir: *Have* feili *make* feilinin sinonimi kimi işlənərək *məcbur etmək* mənasında işlənir: 2) *Would you have me stay there? (B.Shaw, 134). – Siz mənə orada qalmağa məcbur edərdiniz?*

İlk baxışda belə görünür ki, *have* və *get* feilləri sinonim sözlər kimi çıxış edir. Onların hər ikisinin kauzativlik seması olmasına baxmayaraq, hər birinin müxtəlif mənə komponentləri var. *Have* feili statik vəziyyəti bildirməklə yanaşı mənsubluq semasını, *get* feili isə bu və ya digər çətinliyi müəyyən təşəbbüslə aradan qaldırmaq mənasında işlənir. Mənə fərqləri yalnız geniş mətn səviyyəsində özünü göstərir.³⁴

Keep feili köməkçi-kauzativ feil kimi aşağıdakı cümlə modellərində bilir: 1) *Keep the children quiet/happy. – Uşaqları sakit/xoşbəxt saxla.* 2) *The cold weather kept us indoors. – Soyuq*

---

³² Терёшина, Ю.В. Типология и межкатегориальные связи английских каузативных “*get*” конструкций // Вестник Удмурдского университета, Филологические науки, – 2007. №5(2), – с.175-186; Gaetannelle, G. Causative ‘*get*’ and ‘*have*’. So close, so different // Journal of English Linguistics, – 2003. Vol.31, №2, – p.125-148.

³³ Iofik, L.L. Readings in the theory of English grammar / L.L.Iofik, A.G.Pospelova. – Leningrad: “Просвещение”, – 1981. – p.82.

³⁴ Tomozawa, H. A semantic analysis of causative and experiential *have* // Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences, – 2002. №43, – p.1-9; Баклагова, Ю.В. К вопросу о каузативном значении глагола *have* в английском языке // Филологические науки. Приволжский научный вестник. – 2013. Кубанский государственный университет, №7(23), – с.123-126.

hava bizi evdə qalmağa məcbur etdi; 3) Keep the pot boiling. – Qoy qazan qaynasın. 4) What kept you from joining me? – Sizin mənə qoşulmağınıza nə mane oldu? Əksər hallarda keep feili make feilinin sinonimi kimi çıxış edir. Maraqlıdır ki, bir çox hallarda keep feili məchul növdə cerundla işlənir. I was kept waiting. – Məni gözləməyə məcbur etdilər. I was made to wait.

Set köməkçi-kauzativ feil kimi bir çox birləşmələrdə işlənir: *to set a fire/a match/a light – tonqalı, kibriti, işıqı yandırmaq; to set a piano – pianinonu kökləmək; to set a knife – bıçağı itiləmək; to set a fine – cəriməni müəyyən etmək; to set one's teeth – dişlərini qıcamaq* və s. *To set* kauxativ feil kimi çıxış etdiyi üçün ondan sonra işlənən vasitəsiz tamamlıq təsirə məruz qalaraq müəyyən dəyişikliyə uğrayır. Məsələn, götürək *to set a knife* birləşməsini. Burada küt bıçağın təsirə məruz qalaraq iti olmasından söhbət gedir. Yuxarıda qeyd edilən köməkçi-kauzativ feillərdən fərqli olaraq *to set* feilinin ifadə etdiyi kauxativlik üçlük əsasında baş verir. Subyekt obyektə təsir edərək onun yeni keyfiyyətə malik olmasına nail olur.

Verilən izahatdan belə qənaətə gəlmək olar ki, müasir ingilis dilində kauxativliyin ifadə vasitələrini vahid bir prinsip altında ümumiləşdirmək qeyri-mümkündür. Məhz buna görə də Azərbaycan dilində mövcud olan kauxativ konstruksiyaların ingilis dilində qarşılığını vermək çox çətinlik törədir.

Fəslin ikinci paraqrafında “Azərbaycan dilində kauxativliyin ifadə vasitələrindən” danışılır. Türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində kauxativlik feilin ayrıca bir kateqoriyası kimi yox, amma feilin icbar növü səviyyəsində araşdırılır. N.K.Dmitriyev icbar növün ifadə vasitəsini avropa dilləri ilə müqayisə edərək göstərir ki, avropa dillərində analitik konstruksiyadan, başkir və digər türk dillərində isə sadəcə olaraq bir şəkilçidən istifadə edilir.³⁵ A.N.Kononovun feilin icbar növü haqqında söylədiyi fikir də türkologiyada bu məsələnin qoyuluşunda mühüm rol oynayır. O, qeyd edir ki, türk dillərində feilin icbar növü iki formada təzahür edir: a) cümlənin subyektı bilavasitə hərəkətin icraçısı kimi özünü göstərir. Belə hallarda icbar növü təsirsiz

---

³⁵ Дмитриев, Н.К. Грамматика башкирского языка / Н.К.Дмитриев. – Москва: Изд-во Академии Наук СССР. – 1948. – с.181.

feillərdən düzələn feillər vasitəsilə ifadə olunur: *Yemək bişdi. O, yeməyi bişirdi*; b) hərəkətin icraçısı kimi cümlənin qrammatik, tamamlığı rolunda işlənən subyekt çıxış edir, icra olunan hərəkət onun öz iradəsindən asılı olmayaraq, başqa bir subyektin arzusu, istəyi, məsləhəti, təhriki sayəsində baş verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qrammatik tamamlığın subyektini göstərməyə o qədər də ehtiyac hiss olunmur. Onun iştirakı öz ifadəsini icbar növün şəkilçisində tapır.³⁶ Söylənən fikirdən aydın olur ki, türk dillərində kauzativlik özünü iki formada göstərir: *Yeməyi bişirdim. Yeməyi bişirtdim*.

M.X.Alimova müəyyən dərəcədə A.N.Kononovun söylədiyi fikirləri inkişaf etdirir. M.X.Alimova aşağıdakı iki cümləni müqayisə edərək belə qənaətə gəlir ki, birinci cümlədə mübtədanın hərəkəti minimal, lakin tamamlığın hərəkəti maksimaldır, ikinci cümlədə isə əksinədir: 1) *Polad qonşusunu pomidor əkməyə məcbur etdi*; 2) *Polad pomidoru bir yerə topladı*.³⁷

İkinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.³⁸

“İngilis və Azərbaycan dillərində kauzativliyin müqayisəli tipoloji təhlili” adlanan **üçüncü fəsil** üç paragrafdan ibarətdir. Keçən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq kauzativlik

---

³⁶ Кононов, А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / А.Н.Кононов. – Москва: Изд-во Академии Наука СССР, – 1956. – с.201.

³⁷ Алимова, М.Х. Классификация каузативных глаголов в узбекском языке // Советская тюркология, – Баку: – 1981. №6, – с.69-70.

³⁸ Abdullayeva, Ç.V. İngilis və Azərbaycan dillərində kauzallıq və kauzativliyin ifadə vasitələri haqqında // “Təbii dilçiliyin müasir problemləri” III Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri, – Bakı: – 25 – 26 oktyabr, – 2018, – s.4-5.; Place of Causativity in the Language System of Azerbaijani and English languages // – Canada: Canadian Center of Science and Education “International Journal of English Linguistics”, – 2020, – Vol.10, №3, – p.211-218.; Müasir Azərbaycan dilində kauzativliyin ifadə vasitələri // – Bakı: BDU, “Dil və ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2020. №1(113), – s.40-45.; К вопросу о выражении каузативности в Английском и Азербайджанском языках // Язык. Культура. Коммуникация Материалы XIII Международной научно-практической конференции, – Ульяновск: – 2020. – s.9-16.; The ways of expressing causativity in English and Azerbaijani language system // – Київ: Вчені записки таврійського національного університету імені В.І.Вернадського, Філологія. Журналістика, – 2023. – Том 34 (73) №6, – p.119-124.

kateqoriyasının müqayisəli tədqiqinə də maraq artır. Bu baxımdan P.Kurbanazarovun və T.Erqəşevin ingilis və özbək dillərində kauzativliyin ifadə vasitələrinə həsr olunmuş namizədlik dissertasiyalarını göstərmək olar.³⁹ Türk dillərindən biri olan qırğız dilində də kauzativliyə dair ayrıca tədqiqat işi aparılmışdır.⁴⁰ Kauzativliyin mahiyyətinə daha dərinlən nüfuz etmək üçün digər dil ailələrinə mənsub olan tədqiqatlara müraciət edilmişdir.

Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində icbar növü müxtəlif şəkilçilərlə ifadə olunur. Həmin şəkilçilər tarixən inkişaf edən və dəyişən bir variantın allomorfları kimi çıxış edir.⁴¹ L.B.Yusifova qeyd edir ki, icbar növ feillər təsirli feillərə *-dır, -dir, -dur, -dür* və *-t* şəkilçisinin artırılması ilə düzəlir.⁴² *Mən su quyusu qazdırdım. Umeyla maşını saxlatdırdı.* Nəzərə almaq lazımdır ki, *-dır⁴* və *-t* şəkilçiləri eyni zamanda təsirsiz feillərdən təsirli feil də düzəldə bilir: 1) *Mən tonqalı söndürdüm;* 2) *Mən tonqalı söndürtdüm.*

-t şəkilçisi *-ar, -ər, -ır, -ir, -ur, -ür* şəkilçiləri ilə düzələn təsirli feillərə qoşulduqda belə icbar növ düzəltmir: *keçirtmək, köçürmək, çıxartmaq, qopartmaq, ağartmaq* və s. Bizcə, bu qəbildən olan feillərdə kauzativlik cümlənin subyekti tərəfindən yerinə yetirilir. Obyekt bilavasitə subyektin təsirinə məruz qalaraq ya məkanını, vəziyyətini və yaxud keyfiyyətini dəyişir. *Rəngsaz köhnə divarı ağartdı.* Bunun nəticəsi olaraq divar öz rəngini dəyişdi.

İcbar növü bəzi təsirsiz məlum feildən, həmçinin qarşılıq və qayıdış feillərdən də düzəlir: *oynatmaq, yeritmək, hərəndirmək,*

---

³⁹ Курбаназаров, П. Категория каузативности и межуровневые способы ее выражения (на материале английского и каракалпакского языков) / Автореф. дисс. ...канд. филол. наук.) / – Ташкент, 1985; Эргашев, Т. Выражение категории каузативности в разносистемных языках (на материале английского, узбекского и других языков) / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.). – Ташкент, 1990.

⁴⁰ Абдиев, Т.К. Конструкции с каузативным глаголами в киргизском языке / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.) / – Санкт-Петербург, 1996.

⁴¹ Асланов, В.И. О соотношении категории переходности и категории залога при управлении. // Известия АН Азербайджанском ССР. Серия общественных наук, – 1959. №6, – с.73.

⁴² Yusifova, L.B. Dildə məcburiyyət anlayışının ifadəsi / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı / – Bakı, 2017. – s.21-22.

hoppandırmaq, vuruşdurmaq, yarışdırmaq, qaçışdırmaq və s.⁴³ Həmin feillər işlənən cümlələrdə hərəkət cümlənin subyekti tərəfindən yox, cümlənin obyektə tərəfindən icra olunur: *Məşqçi idmançıları qaçışdırdı → İdmançılar qaçdılar.*

-iz, -iz, -uz, -üz şəkilçiləri ayrılıqda icbar növünü ifadə edə bilmir. Bu məqsədlə həmin sözlərə *-dır⁴* şəkilçiləri əlavə edilir.⁴⁴ *əmmək-əmizdirmək, yatmaq-yatızdırmaq, çimmək-çimizdirmək, yemək-yedizdirmək* və s. *Ana körpəsini əmizdirdi → Körpə əmdi.* Bəzi hallarda feilin icbar növü iki formada eyni mənada işlənir: *yatızdırmaq-yatızdırtmaq; çimizdirmək-çimizdirtmək* və s.

Azərbaycan dilinin morfolojiyasında belə bir fikir söylənir ki, bəzi feillər formaca icbara oxşayır, lakin diqqətlə fikir verdikdə aydın olur ki, burada iş hərəkətin ikinci subyekt tərəfindən deyil bilavasitə danışanın özü tərəfindən icra olunduğu bildirilir.⁴⁵ Həmin feillərə *danişdırmaq, yuyundurmaq, geyindirmək, bəzəndirmək* kimi feillər daxil edilir. Bu qəbildən olan feillərdə *-dır⁴* şəkilçiləri sadəcə olaraq təsirsiz feillərdən təsirli feil düzəldir. Həmin feillər icbar mənası bildirməsə də üçlük əsasında formalaşan kauzativlik ifadə edir: *Anası ad günü olduğu üçün qızını bəzəndirdi.*

Qeyd edilənlərdən bir daha aydın olur ki, kauzativlik və onun ifadəsi bilavasitə təsirli feillərlə əlaqədardır. Kauzativlik baxımdan təsirli feilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) köməkçi-kauzativ feillər – *məcbur etmək, əmr vermək, dilə tutmaq, xahiş etmək* və s.; 2) əsl kauzativ feillərə bilavasitə təsirli olan feillər daxildir – *götürmək, atmaq, rəngləmək, bəzəmək, etmək, təmizləmək* və s.; 3) təsirli kauzativ feillərə düzəltmə kauzativ feillər daxildir – *yanmaq-yandırmaq; sınmaq-sındırmaq, gəzmək-gəzdirmək, sönmək-söndürmək, üzmək-üzdürmək* və s.

Üçüncü fəslin birinci paragrafında “İngilis və Azərbaycan dillərində kauzativliyin leksik yolla ifadəsi”ndən danışılır. Leksik

⁴³ Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya [2 cild] / – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, – 1980. – s.269.

⁴⁴ Мирзалиева, М.М. Категория залога в современном Азербайджанском языке и смежные явления / Автор. дис. ... канд. филол. наук.) / – Баку, 1976. – с.28.

⁴⁵ Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya [2 cild] / – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, – 1980. – s.269.

kauzativlik bir feillə öz ifadəsini tapır. Belə hallarda bir səbəb bir nəticənin hasil olmasını göstərir. *Uşaq oyuncağı sındırdı. – The child broke the toy.*

Bizcə, kauzativliyin leksik yolla ifadəsi aşağıdakı hallarda baş verir: 1) cümlənin xəbəri bilavasitə təsirli kauzativ feillə ifadə olunur: *affect – təsir etmək, influence – təsir etmək və s.*; 2) qeyri-kauzativ qarşılığı olan kauzativ feillərlə: *I broke the cup. – The cup broke*; 3) çox nadir hallarda supletiv yolla düzələn feillərdə: *die-kill – ölmək-öldürmək; go-take – getmək-aparmaq; see – görmək, show – göstərmək.*

Dil faktlarının təhlili göstərir ki, birinci qrupa daxil olan kauzativ feillərin işlənməsi üstünlük təşkil edir. Bizi əhatə edən canlı və cansız varlıqlar, onların qarşılıqlı əlaqəsi çoxşaxəli və rəngarəng şəkildə təzahür edir. Buna görə də əşyalar arasında baş verən səbəb-nəticə əlaqələri müxtəlif mənalar kəsb edir. Bu mənalar öz ifadəsini ayrı-ayrı kauzativ feillərdə tapır. Beləliklə, kauzativ feillərin müxtəlif leksik-semantik qrupları yaranır.

Səbəbiyyət seması feilin semantik strukturuna daxil olaraq onun daxili leksik xüsusiyyətini təşkil edir. Bütövlükdə səbəbiyyət seması obyektiv reallıqda mövcud olan səbəb-nəticə əlaqəsini əks etdirir. Kauzativ feillər obyektiv reallıqda mikro və makro situasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində baş verən nəticələri əks etdirir.

Kauzativ feillərin leksik-qrammatik qrupunu fərqləndirən əsas əlamət onlarda səbəbiyyət mənasının olmasıdır. Kauzativliyin əsas mənasını obyektə təsir nəticəsində baş verən hər hansı bir dəyişiklik təşkil edir. Bütövlükdə kauzativ feillər feil sistemində özünə məxsus olan ayrıca leksik-semantik qrup təşkil edir. Həmin qrupun daxilində müxtəlif yarımqruplar mövcuddur. Biz öz tədqiqatımızda qismən “The systematic dictionary of English verbs” adlı lüğətdə verilən materiala əsaslanırıq.

Tipoloji baxımdan hər iki dil arasında aşağıdakı oxşar və fərqli cəhətlər özünü göstərir: İngilis dilində mövcud olan əksər kauzativ feillər Azərbaycan dilində də kauzativ feil kimi çıxış edir. Universal kateqoriya kimi kauzallıq hər iki dilə xasdır. Əsas fərq özünü cümlədəki sözlərin sırasında və ifadə vasitələrində göstərir. İngilis

dilində söz sırası mübtəda + xəbər + tamamlıq (SPO), Azərbaycan dilində isə mübtəda + tamamlıq + xəbər (SOP).

Üçüncü fəslin *ikinci paragrafında* “İngilis və Azərbaycan dillərində kauzativliyin morfoloji yolla ifadəsi”ndən danışılır. Hər iki dildə kauzativlik kateqoriyasının mövcudluğu bizə əsas verir ki, müqayisəli-tipoloji baxımdan ayrı-ayrı mətn parçalarının müqayisəsini yox, hər iki dildə mövcud olan qapalı qrammatik sistemlərin müqayisəsini aparaq.⁴⁶ İstiqamətindən asılı olaraq tipologiyanın iki növü qeyd edilir: a) semasioloji; b) onomasioloji. Semasioloji tipologiyada müqayisə formadan mənaya, onomasioloji tipologiyada isə mənadan formaya doğru aparılır.⁴⁷ Bu baxımdan O.Yespersenin söylədiyi fikir hələ də öz aktuallığını saxlayır. O, qeyd edir ki, dildə möhkəm sistem yaratmaq üçün ikitərəfli yanaşmadan çıxış etmək lazımdır. Leksikologiyada olduğu kimi qrammatikada da ya formadan mənaya və yaxud mənadan formaya anlayışından çıxış etmək lazımdır. Bunlar qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayır.⁴⁸ Hər iki dildə kauzativlik – səbəb-nəticə əlaqəsi semantik kateqoriya kimi mövcuddur. Hər bir dilin qrammatik quruluşuna uyğun olaraq onun təzahür formalarını müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dilində morfoloji yolla ifadə olunan kauzativlik ingilis dilində öz ifadəsini analitik yolla tapır: *Mən qutunu stolun üstündən götürtdüm. – I made somebody (him, Tom, them) take the box off the table.* İngilis dilində mövcud olan üçüzvlü sintaktik birləşmənin əvəzinə Azərbaycan dilində bir sözdən istifadə edilir. Hərəkətin kim tərəfindən icra olunması baxımından da fərq özünü göstərir. İngilis dilində subyenktin təsiri nəticəsində hərəkətin kim tərəfindən icra olunması mütləq şəkildə göstərilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində də hərəkətin icraçısını nəzərə

---

⁴⁶ Супрун, А.Е., Захарова О.В. Типологическая сопоставительная грамматика и универсалии // В кн.: Языковые универсалии и лингвистическая типология. – Москва: Изд-во “Наука” Главная редакция восточной литературы, 1969, – с.163.

⁴⁷ Гак, В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В.Г.Гак. – Ленинград: “Просвещение”, Ленинградское отделение, – 1977. – с.17-18.

⁴⁸ Есперсен, О. Философия грамматики / О.Есперсен. – Москва: Изд-во иностранной литературы, – 1958. – с.39-40.

çatdırmaq lazım olduqda icraçı göstərilir: *Firəng oğlu dərhal mehtərini çağırıb tövlədən iki at gətirdi (Koroğlu, 82).*

Azərbaycan dilində mövcud olan bir cümlənin ingilis dilində altı variantı var: *Mən məktubu göndərtdim. – I made (got) smb. send (to send) the letter. I got the letter sent. I had the letter sent. I kept him sending the letter.* Hansı variantın verilməsində ingilis dilinin daxili qanunauyğunluqlarından çıxış etmək lazımdır. Ona görə ki, hər bir köməkçi-kauzativ feilin özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

Son dövrlərdə kausativliyə dair marağın artması sayəsində morfoloji kausativliyə də diqqət yetirilir. Bu baxımdan A.M.Amatovun “İngilis dilində morfoloji kausativlər” məqaləsi müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. O, kausativliyə söz yaradıcılığı baxımdan yanaşır. Bəzi suffiks və prefikslərin kausativ feil düzəltmələri hallarına toxunulur:⁴⁹ *-ize: modernize – yeniləşdirmək; -ate: complicate – mürəkkəbləşdirmək; -fy: intensivləşdirmək; -en: sharpen – itiləmək; en-: enlarge – böyütmək* və s. Həmin şəkilçilərin ardıcıl olaraq kausativlik ifadə etməsi sistemli xarakter daşımır. Maraqlıdır ki, *-ate, -fy* və *-ize* suffiklləri başqa dillərdən ingilis dilinə keçiblər.

Üçüncü fəslin *üçüncü paragrafında* “İngilis dilində kausativliyin sintaktik yolla ifadəsindən və onun Azərbaycan dilində qarşılığı”ndan danışılır. Müasir ingilis dilində morfoloji əlamətlərin az olması sayəsində bir çox qrammatik kateqoriyaların ifadə olunmasında əsas ağırlıq dilin sintaksis bölməsinin üzərinə düşür. Belə kateqoriyalardan biri də feilin kausativlik kateqoriyasıdır. Məhz buna görə də ingilis dilində kausativlik əsasən sintaktik səviyyədə, yəni üçüzvlü feili birləşmədə öz ifadəsini tapır.

Müasir ingilis dilində kausativlik sintaktik səviyyədə müxtəlif mənə daşıyan feillər vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Şərti olaraq həmin feilləri iki qrupa bölmək olar: a) köməkçi-kauzativ feillər; b) müxtəlif mənə daşıyan kausativ təsirli feillər.

Birinci qrupa köməkçi-kauzativ feil kimi aşağıdakılar daxildir: *make, have, get, let, keep.* Dil faktlarının təhlili göstərir ki, sintaktik kausativliyin ifadə olunmasında həmin feillər mühüm rol oynayır.

---

⁴⁹ Амагов, А.М. Морфологические каузативы в английском языке. <https://vestnik.Yspu.org/releases/novye-issledovaniy/19-10>.

1. *He made Tom write the letter.*
2. *He had Tom write the letter.*
3. *He got Tom to write the letter.*
4. *He let Tom write the letter.*
5. *He kept Tom writing the letter.*
6. *He had the letter written.*
7. *He got the letter written.*

O, Tomu məktubu yazmağa məcbur etdi.

O, məktubu yazdırdı.

Nümunələrdən göründüyü kimi ingilis dilində kauzativliyin yeddi cümlə modelində ifadə olunduğu halda, Azərbaycan dilində yalnız bir modeldən istifadə edilir. İngilis dilində hərəkətin icraçısının işlənməsi mütləq vacibdir, lakin Azərbaycan dilində icraçı buraxıla bilər: *O, məktubu yazdırdı*. Əksər hallarda icraçı işlədilmir. Tipoloji baxımdan əsas fərq ondan ibarətdir ki, bir şəkilçi *-dır*⁴, *-t* bütöv birləşmənin qarşılığı kimi çıxış edir.

Tipoloji oxşarlıqdan danışarkən 6-cı və 7-ci cümlələri xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi.

I had the letter written. – Mək məktubu yazdırdım.

I got the letter written. – Mən məktubu yazdırdım.

Hər iki dildə hərəkətin kim tərəfindən icra olunduğu göstərilir. İcraçını mətn və konkret situasiyadan təsəvvür etmək olar. Tipoloji oxşarlıqdan danışarkən bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi. Hər iki dildə kauzativliyin silsilə yolla ifadə olunması mümkündür: *I had Tom make Nick send the letter. – Mən məktubu göndərdirdim*. Bu cümlə modelində də hərəkətin icraçıları göstərilir. Burada subyekt birinci obyekt ikinci obyektin hər hansı bir hərəkəti icra etdirməyə təhrik edir. Bu modeldə işlənen cümlələrdə yalnız *make* feili yox, həmçinin digər kauzativ feillər də işlənə bilər: *I told Tom to order Nick to send the letter*. Həmin cümlənin Azərbaycan dilində qarşılığını təxminən belə vermək olar: *Mən Toma dedim ki, məktubun göndərilməsini Nikə əmr etsin və yaxud Mən Toma dedim ki, Nikə əmr etsin ki, məktubu göndərsin*. Şübhəsiz, burada tərcümənin müxtəlif formalarından danışmaq olar. Ona görə ki, hər iki dil arasında mövcud olan cümlə quruluşu və kauzativliyin müxtəlif ifadə vasitələri tərcümə prosesində qabarıq şəkildə özünü göstərir. Kauzativliyin hər iki dildə qeyri-bərabər

grammatik ifadə vasitələrinin olmasını nəzərə alaraq istər tərcümə, istərsə də tədris prosesində hər bir dilin öz qrammatik quruluşundan və konkret nitq situasiyasından çıxış etmək lazımdır.

İngilis dilində kauzativliyin sintaktik yolla ifadəsi geniş yayılmışdır. Bu baxımdan üçüzlü feili birləşmələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Leksik mənalara görə kauzativ feillər müxtəlif leksik-semantik qruplara bölünür: 1) hər hansı bir hərəkəti icra etdirmək üçün işlədilən kauzativ feillər; 2) hərəkətin icra olunmasına meyl göstərən kauzativ feillər; 3) xahiş, qadağa və icazə məqsədilə işlədilən kauzativ feillər; 4) hərəkətin icrası üçün müəyyən vəziyyətin yaranmasında iştirak edən kauzativ feillər. Qeyd edilən hər bir qrupa dair kifayət qədər feil və dil nümunələri təqdim edilir.

Üçüzlü feili birləşmənin qarşılığı kimi, Azərbaycan dilində əsasən tamamlıq budaq cümləsi işlənir. Həmin budaq cümlə qeyri-müəyyən şəxslə cümlə, əmr cümləsi, şəxslə nəqli cümlə formasında olur. Yalnız bir halda qismən tipoloji oxşarlıqdan danışmaq olar: *He ordered his son to catch the thief. – O, oğlundan oğrunu tutmağı əmr etdi.* Burada əsas fərq özünü məsdərin hallanmasında və söz sırasında göstərir.

*Üçüncü fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*⁵⁰

Dissertasiya tədqiqatda ələd edilən əsas müddəaları özündə əks etdirən **nəticə** ilə yekunlaşır.

Kauzativlik dedikdə ilk növbədə səbəb və nəticə əlaqəsi nəzərdə tutulur. Fəlsəfi kateqoriya kimi səbəb və nəticə arasındakı əlaqələr bir-birini tamamlayır. Kauzativ birləşmələrdə mübtəda icra olunacaq hərəkətin icraçısı kimi yox, onun təhrikçisi kimi çıxış edir. Bir səbəbin nəticəsi kimi, ikinci bir səbəb baş verir. Kauzativlik semantik kateqoriya kimi subyekt-obyekt əlaqəsi sayəsində formalaşır. Kauzativliyin əsasını kauzativ situasiya təşkil edir.

Reallığın dildə ifadə olunmasında həm kauzallıq, həm də kauzativlik mühüm rol oynayır. Kauzallıq hər hansı bir hadisəyə,

---

⁵⁰Abdullayeva, Ç.V. Azərbaycan dilçiliyində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Tədqiqatlar, – 2019. №4, – s.87-95.; Müasir İngilis dilində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: BSU, Elmi Əsərlər, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2019. №2, – s.17-25.

fakta, şəraitə əsaslanır və öz ifadəsini sintaktik vasitələrdə tapır. Kauzallıq şərti asılılıq kimi baş verən hərəkətləri ifadə etmək üçün işlədilir. Kauzativ əlaqə isə sadəcə olaraq əşyanın vəziyyətini dəyişmək üçün icra ediləcək hərəkətin məcburi şəkildə baş verəcəyi informasiyanı göstərir. Kauzativlik təhrik nəticəsində baş verən səbəbi göstərir.

Kauzativ birləşmələr iki qrupa bölünür: a) leksik, b) perifrastik. Leksik birləşmələr sadə bir hadisəni göstərir. Perifrastik birləşmələrdə isə iki ayrı-ayrı hadisələr baş verir.

Kauzativ feillər feillərin semantik təsnifatında xüsusi bir yer tutur. Əksər kauzativ feillər təsirlidir, lakin bütün təsirli feillər kauzativ feil kimi işlənə bilmir. Kauzativ feillər digər feillərdən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir: a) təsir seması, b) obyektə qarşı yönəlmə, c) təsir seması.

İngilis dilində kauzativlik üçüzvlü söz birləşməsi, Azərbaycan dilində isə morfoloji vasitələrlə öz ifadəsini tapır.

Kauzativlik universal dil kateqoriyası hesab edilir. Məntiqi-fəlsəfi kateqoriya kimi kauzativlik öz-özlüyündə pragmatik-koqnitiv xüsusiyyətləri əks etdirir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində əks olunmuşdur:

1. İngilis və Azərbaycan dillərində kauzallıq və kauzativliyin ifadə vasitələri haqqında // “Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri” III Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri, – Bakı: – 25 – 26 oktyabr, – 2018, – s.4-5.
2. *To get* köməkçi kauzativ feil kimi // “Elmlərarası İntegrasiya: linqvodidaktik, linqvokulutroloji və psixolinqvistik aspektlər” Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: – 19 – 20 dekabr, – 2019, – s.21-23.
3. Müxtəlif sistemli dillərdə kauzativ feillərə xas olan xüsusiyyətlər // – Bakı: AMEA, Filologiya məsələləri jurnalı, – 2019. №9, – s.177-185.
4. Azərbaycan dilçiliyində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Tədqiqlər, – 2019. №4, – s.87-95.

5. Müasir İngilis dilində kauzativliyin tədqiqinə dair // – Bakı: BSU, Elmi Əsərlər, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2019. №2, – s.17-25.
6. Place of Causativity in the Language System of Azerbaijani and English languages // – Canada: Canadian Center of Science and Education “International Journal of English Linguistics”, – 2020, – Vol.10, №3, – p.211-218.
7. Dil sistemində kauzativliyin yeri // “Humanitar və İctimai elmlərin əsasları” mövzusunda I Respublika elmi konfransının materialları, Elmi iş, Beynəlxalq Elmi jurnal, – Bakı: – 2020. – s.24-26.
8. Müasir Azərbaycan dilində kauzativliyin ifadə vasitələri // – Bakı: BDU, “Dil və ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2020. №1(113), – s.40-45.
9. К вопросу о выражении каузативности в Английском и Азербайджанском языках // Язык. Культура. Коммуникация Материалы XIII Международной научно-практической конференции, – Ульяновск: – 2020. – s.9-16.
10. The ways of expressing causativity in English and Azerbaijani language system // – Київ: Вчені записки таврійського національного університету імені В.І.Вернадського, Філологія. Журналістика, – 2023. – Том 34 (73) №6, – p.119-124.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 may 2025-ci il tarixində saat 15⁰⁰ Bakı Slavyn Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1014, S.Rüstəm 33. Bakı Slavyan Universiteti.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 23 aprel 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.03.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 39077 işarə

Tiraj: 100 nüsxə